

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН
АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2022-2

**Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года**

Хива-2022

Бош муҳаррир:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Бош муҳаррир ўринбосари:

Ҳасанов Шодлик Бекўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Таҳрир хайати:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Абдуллаев Баҳром Исмоилович, ф-м.ф.д.

Абдуллаев Равшан Бабажонови, тиб.ф.д., проф.

Абдуҳалимов Баҳром Абдурахимович, т.ф.д., проф.

Аимбетов Нагмет Каллиевич, и.ф.д., акад.

Бабаджанов Хушнот, ф.ф.н., проф.

Бекчанов Даврон Жуманазарович, к.ф.д.

Буриев Хасан Чутбаевич, б.ф.д., проф.

Давлетов Санжар Ражабович, тар.ф.д.

Дурдиева Гавҳар Салаевна, арх.ф.д.

Дўсчанов Бахтиёр, тиб.ф.д., проф.

Ибрагимов Бахтиёр Тўлаганович, к.ф.д., акад.

Жуманиёзов Зоҳид Отабоевич, ф.ф.н., доц.

Кадирова Шахноза Абдухалиловна, к.ф.д., проф.

Қутлиев Учқун Отобоевич, ф-м.ф.д.

Ламерс Жон, қ/х.ф.д., проф.

Майкл С. Энжел, б.ф.д., проф.

Мирзаев Сирожиддин Зайниевич, ф-м.ф.д., проф.

Рахимов Раҳим Атажанович, т.ф.д., проф.

Рашидов Негмурод Элмуродович, б.ф.н., доц.

Рўзибоев Рашид Юсупович, тиб.ф.д., проф.

Рўзметов Бахтияр, и.ф.д., проф.

Садуллаев Азимбой, ф-м.ф.д., акад.

Салаев Санъатбек Комилович, и.ф.д., проф.

Сапарбаева Гуландам Машиариповна, ф.ф.ф.д.

Сапаров Каландар Абдуллаевич, б.ф.д., проф.

Сирожов Ойбек Очилович, с.ф.д., проф.

Сотипов Гойипназар, қ/х.ф.д., проф.

Тожибаев Комилжон Шаробитдинович, б.ф.д., академик

Холматов Бахтиёр Рустамович, б.ф.д.

Чўпонов Отаназар Отожонови, ф.ф.д., доц.

Шакарбоев Эркин Бердикулович, б.ф.д., проф.

Эрматова Жамила Исмаиловна, ф.ф.н., доц.

Эшчанов Рузумбой Абдуллаевич, б.ф.д., доц.

Ўразбоев Ғайрат Ўразалиевич, ф-м.ф.д.

Ўрозбоев Абдулла Дурдиевич, ф.ф.д.

Ҳажиева Мақсуда Султоновна, фал.ф.д.

Ҳасанов Шодлик Бекўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№2 (86), Хоразм Маъмун академияси, 2022 й. – 488 б. – Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Муассис: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси минтақавий бўлими – Хоразм Маъмун академияси

МУНДАРИЖА
БИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ

Boltayev K.S., Xo'jaqulov D.A. Oshqozon ichak kasalliklarini davolashda ishlatiladigan ne'matlar	7
Muhammadova D.A., Juraxanova Z.T., Turayev O.S., Shapulatov U.M. Gul hajmining boshqarilishida BZR1 geni funksiyasini o'rganish	9
Izzatullayev Z.I., Shodmonov F.A. Zarafshon vohasida maishiy chiqindilarini atrof-muhitga ta'sirini o'rganish	12
Raxmonov R.R., Safarova G.U., Xudoyqulova N.I., Usmonova D.B. O'zbekistonda qorabag'ir bulduruq (<i>Pterocles orientalis</i>) ning tarqalishi, biologiyasi va ahamiyati	14
Satipov G.M., Saraeva G.A. Xorazm vohasi o'tloqi alluvial tuproqlarida javdar navlarining don shaffoflik ko'rsatkichlari	18
Sheraliyev B.M., Qayumova Y.Q., Ro'zimov A.D., Komilova D.I. Sirdaryo havzasida uchrovchi oshanin laqqachasi (<i>Glyptosternon oschanini</i>) ning morfometrik ko'rsatkichlariga oid	20
Абдураимов О.С., Маматқосимов О.Т., Мавлонов Б.Ж., Алламуратов А.Л. Фарбий Ҳисорда тарқалган <i>Tulipa tubergeniana</i> hoog (<i>Liliaceae</i>) локал популяцияларининг ҳолати	24
Асаматдинова А.И., Мамбетуллаева С.М. Особенности экологии популяции <i>Lepus tolai</i> в условиях Южного Приаралья	28
Атажанова А.Д., Мамбетуллаева С.М. Экологическая оценка состояния лимнических экосистем Каракалпакстана	31
Батирова Ф. Зоология дарсларида иждодий ва мустақил фикрлаш кўникмаларини ривожлантириш	35
Бердибаева Д.Б., Маматова Ш.Ж., Халлиева Н.И. Тошкент ботаника боғи шароитида <i>geranium Pretense</i> L. доривор ўсимлигининг морфологияси ва агротехникаси	38
Гафурова Л.А., Шамуратова Г.М. Орол бўйи шўрланган тупроқлари унумдорлигига биопрепаратларнинг таъсири	40
Джумагелдиев Н.Р. Оролбўйи аҳолисида экологик таълим ва тарбияни шаклланиш тенденциялари	42
Ибрагимов А.Ж., Атоев К.У. Кўхитанг тизмаси флораси таркибидаги <i>Fabaceae</i> оиласига мансуб турларнинг тик минтақалар бўйича таҳлили	45
Исамиддинов М.М. Сақлашга мўлжалланган ўрик (<i>Armeniaca vulgaris</i> Lam) меваларини органолиптик кўрсаткичлари	47
Искандаров А.И. Шимолий-ғарбий Ўзбекистонда тарқалган қалқонли қандалаларнинг (<i>Hemiptera: Pentatomidae</i>) экологик хусусиятлари	50
Кутльмуратова Г.А., Мамбетуллаева С.М. Оценка экологического состояния растительного сообщества в тугайных экосистемах Приаралья	52
Қодирова Д.Д., Нуралиев Х.Х. Эхенатцея (<i>Echinacea purpurea</i> L.) да альтернариоз доғланиш касаллиги	55
Мамадияров М.У. Самарқанд шаҳри тупроқ-иклим шароитида Тошкент хилокатальпаси (<i>×chitalpa tashkentensis</i> T.S.Elias & Wisura) ўсимик турининг фенологияси	57
Негматова С.Т., Ёқубов Ғ.Қ., Нуруллаева М.Ш. <i>Crotalaria juncea</i> дан юқори пичан ҳосили олишда экиш муддат ва меъёрларининг таъсири	60
Рўзимова Х.К. “Бист-М” ва “Бист” микробли препаратлари таркиби, хусусиятлари ва ишлатилиш услублари	65
Сутансуйнов А.С. Некоторые аспекты изучения функциональных резервов организма спортсменов в условиях Каракалпакстана	68
Ташманов Р.К., Самиева Д.У. Олма меваларини турли муддатларда органолептик хусусиятларининг ўзгариши	70
Тилеумуратова Б.А. Ресурсы некоторых видов лекарственных растений Республики Каракалпакстан	73
Тошқўзиев М.М., Каримов Х.Х., Абдурасулов Х.Х. Пском-чотқол тоғ ости адирликларда тарқалган тўк тусли ва тирик бўз тупроқларнинг асосий кимёвий хоссалари	76
Турабекова Д.Б., Саломова С.С., Хўжамшуқуров Н.А. Сирдарё вилояти худудида ток ўсимликларида тарқалган касаллик қўзғатувчи микроорганизмлар таҳлили	80
Хўжақулова Д.С., Нуралиев Х.Х. Наъматак (<i>Rosa</i> L.) да доғланиш (<i>Diplocarpon rosae</i>) касаллиги ва уларга қарши кураш чоралари	84
Хамраева Д.А., Темиров Э.Э. Тошкент ботаника боғи шароитида <i>Hibiscus yriacus</i> f. “Duc de brabant” (<i>Malvaceae</i> Juss.) ни вегетатив кўпайтириш	87
Хасанов Ш.Б., Ахмедова М.Ш., Аширов М.А. Выявление особенностей распространения цистанхе солончаковой в Хорезмской области	91
Шамуратова Б.Ю. Проблемы научного обеспечения подготовки спортсменов	94
КИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ФАНЛАРИ	
Alloberganova Z.B., Ro'zieva M.E., Egamov S.B., Karimova G.F. Xorazm tuproq iqlim sharoitida kuzgi tritikale navlarining poya uzunligi ko'rsatkichlari	97
Mambetullaeva S.M., Matkarimov N.B., Abdullayeva M.B. Xorazm viloyatidagi manzarali daraxtlarning ayrim ekologik ko'rsatkichlari	99
Shodiyev Sh.Sh., Ziyadullaev Z.F. Moshda o'tkazilgan oddiy duragaylash ishlari natijalari	102
Абдурахмонов Н.Ю., Собитов Ў.Т., Курдашев К.Д. Суғориладиган гипсли бўз-ўтлоқ тупроқлардаги гумус ва озика элементлари микдори	103
Арипов Б.Ф., Ахмедова З.Р. Бухоро вилояти шароитларида пахта етиштиришнинг янги агротехнологиясини жорий этиш асосларини яратиш	106

Арушанов М.Л., Вдовенко А.И., Одилов Х.Д. Анализ динамики температуры и осадков на территории каракалпакстана по выборкам двух тридцатилетий	109
Каримова Д.З., Акрамов У.И. Влияние способа сушки на показатели качества сушеных овощей	113
ИҚТИСОДИЙЕТ ФАНЛАРИ	
Abdullayev M.G'. Personal malakasini oshirish asoslari	116
Jomonqulova E.F., Nizomov M.Q. Zamonaviy bulutli texnologiyalar	119
XushvaqtoV A.S. Madaniyat va san'at sohasida iqtisodiy ko'rsatgichlarni boshqarishning ahamiyati	121
Yusupova P.Sh. Ziyorat turizm obyektlari arxitektura muhitini tashkil etish metodlari	126
Абиткориев А.М. Понятие и сущность интеллектуального капитала	127
Джумаев Ф.Т. Сурхондарё вилояти саноатида таркибий ўзгаришларга таъсир этувчи омилларни ўрганишдаги назарий ва услубий ёндашувлар	130
Зарипова М.Д. Олий таълим тизимида юкори малакали кадрлар тайёрлаш самарадорлигининг иқтисодий-статистик таҳлили	135
Курёзов Д.И. Управление устойчивым социально-экономическим развитием регионов на основе системы стратегического планирования	147
Ражапов Х.Б. Балиқчилик соҳасини ривожлантиришда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ўрни	149
Расулова Н.Н., Жумаева З.К. Развитие регионов в обеспечении экономического роста Узбекистана ...	153
Салаев С.К., Олланазаров Б.Д. Ўзбекистон Республикаси ва унинг минтақаларида инновацион туристик кластерларни шакллантириш ва ривожлантиришнинг назарий асослари	157
Самандарова Г.М. К вопросу об открытости и прозрачности бюджета Республики Узбекистан	163
Сауханов Ж.К. Ерларни шўрланиши натижасида вужудга келаётган ташқи самаралар турлари, уларни туркумлаш ва баҳолаш кўрсаткичлари	165
Солиев Б.Н., Эрматова З.К. Исследование процессов электронной торговли на основе местных характеристик	169
Хаджимуратов А.А. Тадбиркорлик фаолиятини вижудга келишида савдо-сутхўрлик капиталининг роли	171
Халмуратов К.П. Қорақалпоғистон Республикасида давлат хусусий шерикчилик асосида туристик хизматларни устувор ривожлантириш йўналишлари	175
Хусанов Б.Ш. Финансовые аспекты обеспеченности семьи в рамках теории семейной обеспеченности	177
Эрназаров Н.Э. Иқтисодий барқарорликни таъминлашда солиқларнинг таъсирчанлиги	182
Юнусова С.Б. Давлат-хусусий шериклик лойиҳаларида рисклар таҳлили	184
Ягаева Э.Б. Таълим хизматлари бозорини рақамли технологиялар асосида бошқаришнинг ўзига ҳос хусусиятлари	188
ТАРИХ ФАНЛАРИ	
Allanyazov M.B. Personnel training in Amudarya region and Khorezm	193
Davletov S., Madrimov I. 5 ta muhim tashabbus - keng imkoniyatlar eshigi	197
Jurayev V.T. Buxoro xonligi tarixnavisligi	199
XushvaqtoV N.H. Buyuk ipak yo'li tarixining mahalliy va xorijiy tarixshunoslikda tadqiq etilishining qiyosiy tahlili	201
Mamarasulov D.T. Samarqand davlat universiteti salohiyatining oshishida ilmiy maktablarning o'rniga doir ..	204
Pardayev A., Axmatov A. Qashqadaryo vohasida adabiyot muhiti tarixining o'ziga xos rivojlanishi	207
Rahmonova P. Ashtarxoniy Boqi Muhammadxonning bosh vaziri Mirzo Hoshim Samarqandiyning "Daftardor"lik faoliyati haqida	209
Raxmatullayeva A.R., Yunusova D.M. Tarixiy manbalarda Sulton Jaloliddin Manguberding harbiy sarkardalik mahorati haqida	211
Utayeva F.X. Mustaqillik yillarida Buxoroda to'qimachilik sanoatining rivojlanishi	215
Абдреймов М.Б. Қорақалпоқ фильмларининг ўзига ҳос хусусиятлари	217
Абдухалилова А.Э. XIX аср охири - XX асрнинг бошлари хива хонлигида солиқ маъмурияти	221
Аллаберганов Ш., Давлатов К. Иккинчи жаҳон уруши йилларида Хоразм вилоятида маданий ҳаёт ...	224
Алманов Қ., Жураев И. XIX аср охири XX аср бошларида мирзачўлнинг суғорилиши тарихи	226
Артикбаев О.С. Ўзбек ва қозоқ халқларининг қадимий диний эътиқодларида этник жараёнларни намоён бўлиши	229
Ахимбетова Г.Қ., Мунтеева Г.У. Янги Ўзбекистонда бахшичилик ва дostonчилик санъатида халқаро ҳамкорлик: эришилган натижалар ва таҳлил	231
Ахмуродов Ф. Ўзбекистон Республикасининг терроризм ва экстремизмнинг турли қурилишларига қарши қурашиш фаолиятидаги ҳуқуқий асослари	235
Бафоев Ф.М. Мировая политика после вывода войск США из Афганистана: тенденции, сценарии, прогнозы	237
Бектурсинова Г.Ж. Ёшларнинг маънавий тарбиясида санъат музейининг аҳамияти	239
Болиев Б.Н. Марказий Осиё меъморий безакларини ўрганиш	243
Ғойибов Б.С., Ахмадов Д.Х. Илк ўрта аср Суғд тарихини ўрганишда Бактрий манбаларнинг аҳамияти	245
Жумаева Н.А. Қуйи Зарафшон воҳасида бободехқон билан боғлиқ урф-одат ва маросимлар	247
Жўрабоев Н.Ю. Туркистон – Хуросон савдо йўллари тарихидан	250
Зарипов Ж.Г. Обеспечения трудовыми ресурсами промышленные зоны Бухарской области во все времена реорганизаций организованного набора рабочих в 1950-1960 гг.	253

Зойиров Э.Х. Ясавия ва Нақшбандия таълимотидаги умумийлик ва хусусийлик	256
Йўлдошев А.Б. Қозоғистон ўзбеклари жамоат ташкилотлари тарихига бир назар	258
Қудратов Д. Жанубий Ўзбекистонда илк урбанизация жараёнларининг ўзига хос хусусиятлари	262
Маткаримова Н.М. Хоразм воҳаси никоҳ тўйларида халқ дostonчилиқ санъатининг ўрни ва ахамияти	266
Махматқулов Ж.И. Ўзбекистонда гиёҳвандлик ва халқаро нарқобизнесга қарши кураш тарихи.....	268
Махмудов Д.А. “Марказий Суғд” тарихининг ўрта аср манбаларида ёритилиши	270
Мубинов М.А. Внешнеполитическая деятельность Бухарского эмирата (XVIII-XIX века)	272
Рахимов Ш.Б. Хоразм воҳасида аҳоли дафн иншоотлари ва дафн маросимлари манбашунослигига доир баъзи мулоҳазалар	274
Сабинова Н.Э. Хоразм халқчилиги анъаналари ва уларнинг локал хусусиятлари	278
Салохов А. Бухоро маърифатпарварларининг ижтимоий-сиёсий ислохотлар ҳақидаги ғояларида толерантликни шакллантириш муаммолари	281
Сафаров Т.Т. Бухоро амирлиги ва Хива хонлигининг ягона империя бож тизимига киритилиши ва унинг оқибатлари	283
Тожиёв А.С. Ўзбекистонда туризм соҳасини ривожлантиришнинг тарихий, миллий ва минтақавий жиҳатлари	286
Турсунова Ю.Б. Ашурали Зоҳирий маърифатпарвар олим	288
Тўхтаева Р.Н. Совет давлатининг молиявий сиёсати ва унинг хориж адабиётларида ёритилиши	291
Шоназаров А.А. Мовароуннаҳрга ҳадис илмининг кириб келиши ва ривожланиши	293
Шуқуров С.Ж. Ўрта асрларда Кеш-Шаҳрисабз тарихи ёзма манбаларда	296
Юлдашева М.Б., Колканатов А.Н. Вопросы и перспективы международного сотрудничества в области культуры и искусства	298
Яқубов Ғ. XX асрнинг 80 - йиллари иккинчи ярмида Ўзбекистон ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги мураккаб вазият ва унинг оқибатлари	302
ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ	
Abdullaev Z.Kh., Mamadkulov J.S. Difficulties in teaching and testing speaking skill	305
Ablakulova I.K. Badiiy tarjimada milliylik va tarixiylik masalasi	308
Alimdjanova D.N., Berdiev D.V. The object of research of didactics	311
Ashurova Z.Sh., Karimova G.M. “Qutadg’u bilig”ning adabiyot olamida tutgan o’rni	313
Babakulova L.R. Terminology: definition of the concept and its essential features	315
Boqiyeva M.O. Linguocontrastive analysis of the category of verb in Uzbek and English languages	317
Djurayev M.K. Matnni avtomatik tahlil va sintez qilish	319
Eshchonov S.E. Contrastive analysis of the stylistic means of anadiplosis in the composite sentences of English and Uzbek	322
Fayziyeva N.N. Tilshunoslikda diskurs va siyosiy diskurs nazariyasi	325
Jumaniyazov A.J., Polvanova N.M., Allaberganova F.I. Son komponentli aniqlovchili (attributiv) qo’ shma so’zlarning leksik-semantik tahlili	327
Kholmurodova E.Kh. Linguistics of the English language and its structural components	330
Makhamadaliyeva Z. Problems of translating number component proverbs in English into Uzbek language ...	331
Mardiev T.K., Shermatova E.Z. Lisoniy ong va lisoniy shaxs tushunchalarining o’zaro munosabatlari	333
Mavlonova M.U. Linguocultural aspects of toponymical phraseological units in english language	336
Nazarova R.R. Topishmoqlarning lingvistik va lingvokulturologik xususiyatlari	338
Narmurodova G.I. Ingliz va o’zbek tillarida ta’ziya bildiruvchi va qabul qiluvchi munosabati mezonlari	340
Niyazova M.Kh. The classifications and functions of poetonyms in literary text	342
Ruzimurodova Z.G. The genesis of uzbek detective literature	344
Safoyeva S.N. Sociolinguistics is the study of the relationship between language and society	346
Shukurova Z.F. Ingliz tili adabiyotida epitetdan foydalanishning adabiy qirasi	349
Sobirova G.B. Discourse as a set of linguistic, cognitive and communicative aspects	351
Turdimatova M.R. Kinoyaning ijobiy tanqid orqali ifodalanishi	352
Qalandarova V., Yakhshilikova N. Tarjimashunoslikning nazariy masalalari	354
Xayrullayeva K.R. Ingliz tili g’arb va o’zbek nasrida shoh hamda sarkarda Bobur obrazi talqini	357
Xolmatov O.U. Erix Mariya Remark va O’tkir Hoshimov romanlarida tipologik o’xshashliklar masalasi	359
Yaxshiyeva Z.R. Jahon va o’zbek adabiyotida tetralogiya yaratishda badiiy-estetik tajribalar	361
Yuan Xiaowei Main problems of translation of sport terms from English into Chinese	364
Yusufjonova Sh.M. Nemis va o’zbek tillarida frazeologik brikmalarning ma’no jihatdan birhilligi va farqi	366
Abdullaeva X.N. Zoонимик компонентли frazeologik birliklarning tuzilmaaviy xususiyatlari	368
Abidova P.X. Ingliz va ўzbek tillarida minnatdorчилиқни ifoda қилишнинг усуллари	371
Ахмаджонова Ш.Т. Инглиз ва ўzbek tillarida публицистик услубининг семантик-стилистик хусусиятлари	373
Ахмедов Ф.Н. Пейзаж и портрет для целей психологического изображения	375
Бойматова Д.Б. Аксиологик модалликнинг ажратилган изоҳ бўлакли гапларда ифодаланишининг прагматик хусусиятлари	377
Бердиева Н.У. Сурхондарё ўzbek шеваларида уй - рўзғор буюмларининг лексикографик талқини	379
Бурханова М.М. Новербал воситаларининг замонавий таснифи	382
Зойирова Д.А. Чет тил ёзма нутқини ўқитишда юрист талабаларининг дискурсив компетенциясини шакллантириш	383

Исмоилова Х. Бадий адабиётда исломий кадрийтлар ва аёллар образи	385
Мамажонов А., Дадабаева Ш. Тилда қиёслаш муносабатининг суперсинтактик бутунлик орқали ифодаланиши	387
Мусирманова Ш. Ҳарбий терминларнинг сўзлардан фарқи	391
Муҳаммаджонова Г. Бадий адабиётда санъаткор аёл образи	393
Назарова Г.А. Инглиз тилининг ривожланишида ўзлашган сўзларнинг ўрни	395
Нуманов Ш.К. Лингвистические механизмы конструкции прямой речи	398
Пулатова У.С. Ошибки и трудности при переводе юридических текстов	400
Расулова З. Сехрли эртақларда тилсим	402
Рихсиева Л.А. Инглиз ва ўзбек тилларида геология соҳасидаги терминларнинг тематик таснифланиши	404
Сабирова Г.Б. Основные принципы лингвокультурологических концепций в лингвистике	407
Сапаева Р.Б. Ўзбек ва немис тилларида фразеологизмлар мувофиқлик даражалари ва омиллари	410
Сафарова З.Т. Ч. Диккенснинг “Дэвид Копперфильд” асарида “Тарбия романлари” га хос хусусиятлар тахлили	413
Суннатиллаев К.Н. Қашқадарё вилояти никоҳ тўй маросими ва унинг тарбиявий аҳамияти	416
Тожибоева М.Р. Алишер Навоий асарларининг ўзбек тили ривожига қўшган хиссаси	419
Халлиев Ж. Огаҳий тарихий асарларида диний-маърифий лексиканинг асосий мавзу гуруҳлари	422
Худайбердиева Л.С. Учебно-англо-русский вокабуляр для чтения литературы по специальности как средство отбора и систематизации фармацевтической терминологии	424
Эрназарова Н.Х. Интернет матнлари таржимасининг ўзига хос хусусиятлари	425
КИМЁ ФАНЛАРИ	
Ҳайдарова Д.Р. Оловли ўт (<i>Phlomoïdes nuda</i>) ўсимлигининг кимёвий таркиби ва айрим жигар касалликларида фойдаланиш	428
ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ	
Abdurakhmonov M., Tilavov D. Communicative language teaching and its influence on students' progress	430
Abduxalilova D.N. Boshlang'ich sinflarda o'zbek tili darslarida didaktik o'yinlardan foydalanishning ahamiyati	432
Alimbayeva Sh.A., Khusamiddinova M.M. Development of linguistic competences in students of higher educational institutions	434
Axmedova A.A. O'simliklar haqidagi rus topishmoqlarida metaforaning o'rni	437
Azimbaeva R.Yu. innovative methods in teaching English language as an ESP at non-philological establishments	439
Berdiyeva M.X. Developing student's creative activity based on an integrative approach	441
Isroilov Sh.Sh. Sport to'garaklarining ijtimoiy ahamiyati	443
Karimova G.M. O'quvchilarda ekologik-estetik yondashuv asosida badiiy tafakkurini rivojlantirish texnologiyasi	444
Khakimova M.U., Zayniddinova Z.I. Creative pedagogical technologies in preschool education	446
Narziyeva I.Z. Siyosiy tilning o'zgarishi: stilistik asosda o'rganish	448
Nematova Z.T. Diagnostic assessment in language teaching and learning	450
Nematova G.A., Jurayev T.A. Pedagogical conditions for the formation of socio-cultural competence of students	451
Odinaeva N. Teaching english complex vocabulary using flashcards	454
O'sarova N.Ya., Ismailova H.I., Soliyeva M.N. Teaching English productive skills through context approach	456
Razakova M.T. Modern teaching of foreign languages using a communicative approach	459
Sanoyeva M. 8-sinf o'quvchilarini matn yaratishga o'rgatishda metodik tavsiyalar	460
Suyarova Z.Sh. Development of modern methodology of teaching English	462
Tadjiyeva S.U., Shadiyev A.X. O'quv ekskursiyasi - turizmni o'qitishning innovatsion usuli sifatida	465
Xusanova M.M. The most effective methods and technologies for teaching English	468
Ахмедова М.Э. Олий филологик таълимда ўқув топшириқларидан фойдаланишнинг лингвометодик ва дидактик хусусиятлари	470
Исроилов Ш.Ш. Спорт ўйинларида “ўнақайлар ва чапақайлар” ёки амбидекстр бўлиш афзалми?	472
Пирназаров Ғ.Н. Шарқ мутафаккирларининг маънавий меросда ёшларда ҳуқуқий маданиятни шакллантириш доир қарашлари	473
Раджабова Л.У. Методические приемы используемые на начальном этапе обучения русскому языку ..	476
Рахимбаева М.Р. Актуальные проблемы и пути их решения при подготовке специалистов в национальных ВУЗах Республики	479
Суюнов О.Ж. Социальные представления об уверенном поведении у студентов	480
Ҳолиқова Н., Нишонов М. “Бир атомли спиртлар” мавзуси лабораториясига “Бумеранг” технологиясини қўллаш	483
Эргашева Ю.О. Педагогика - бу санъат	485

750 ming so'mlik mahsulot tayyorlagan, hatto uning bir qismini Rossiya, Turkiya kabi mamlakatlarga eksport qilgan. Samarqand shahrida ham 7 ta kichik maishiy chiqindilarni qayta ishlash xususiy korxonalarini mavjud, ularni ko'paytirish lozim. Yuqorida keltirilganlardan ma'lum bo'ldiki, chiqindilarni yo'q qilish va undan foydalanish hozirgi kunning dolzarb muammolaridir.

Maxsus maishiy chiqindilarni o'rganishga quyidagi izlanishlar bag'ishlangan [7,9,10] bo'lib, ularda qishloq xo'jaligi ishlarini bajarish jarayonida hosil bo'ladigan maishiy chiqindilar (polietilen plyonkalar, xaltalar, baklashkalar, shishalar), ularni yig'ishtirib, qayta ishlash korxonalariga topshirish. Fermerlar uchun qo'shimcha daromad manbai ekanligi, mahalliy va mintaqaviy hududlarda maishiy chiqindilarni qayta ishlash kompleks sxemalarini ishlab chiqish va uni amalga oshirishni kengaytirish lozimligi, chiqindilar bilan bog'liq muammolarni yechishga keng jamoatchilikning, xususan, mahalla aholisining hissasi katta ekanligi ta'kidlanadi.

Xullas, maishiy chiqindilarni saralash, utilizatsiya qilish, ulardan ikkilamchi mahsulot olish nafaqat qo'shimcha daromaddir balki, ekologik muhitni va inson salomatligini asrashning eng muhim omilidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий мажлисига мурожатномаси. Тошкент, 2020 йил 24 январь 3-42 бет.
2. Мирзиёев Ш.М. Атроф-муҳитни асраш ва чиқиндиларни бошқариш тартибини такомиллаштириш масалаларига бағишланган йиғилишидаги маърузаси. Тошкент, 2020 йил 7 март, Н 49(7551). www.xs.uz e-mail:Info@xs.uz.
3. Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. Аскар Маҳкам таржимаси. Т.: "Шарк", 2001.
4. Деушева Г.Г., Белялова Л.Э. Твердые бытовые отходы и наше отношение к ним// Практические рекомендации по уменьшению заражения окружающей среды. Самарканд: ЭКО ННО, "Зарафшон", 2016. -40 с.
5. Иззатуллаев З., Ботиров Х. Она замин мехрга мухтож// Zarafshon, 2004, 4-iyun, 3 bet.
6. Иззатуллаев З., Ботиров Х. Файзуллаев Б. Экология асослари. Ўқув кўланма. Самарканд: Зарафшон, 2018. -285 бет.
7. Иззатуллаев З., Одилова М. Экологик инкирознинг олдини олайлик// Самарканд: Зарафшон, 2001, 4 сентябр, 3 бет.
8. Иззатуллаев З.И., Сафин М.Г. Қоғоз ва экология// Ma'rifat, 2003, № 90, 13 noyabr, 18 bet.
9. Izzatullayev Z.I., Shodmonov F.A. Kattaqo'rg'on shahri va uning atrofi maishiy chiqindilarining atrof-muhitga ta'sirini baholash va qayta ishlash muammolari// Ilmiy axborotnoma, 2019-yil, 5-son (117). -184-188 b.
10. Mexkamova U. Maishiy chiqindilar, ularning tarkibi, atrof muhitga ta'siri va qayta ishlash muammolari// Magistrning XV ilmiy konferensiyasi materiallari, Samarqand:SamDU, 2015. -123-125 b.
11. Мухаммадиев С. Экология ва муҳофизати табиат. Самарканд: УДС, 2001, -197 с.
12. Мухаммадиев С. Экологии. Самарканд. Т.: "Наврўз", 2015. -301 с.
13. Национальный доклад. О состоянии окружающей среды и использовании природных ресурсов в Республике Узбекистан (2008-2011 гг.) Т.: Чинор ЭНК, 2011. 289 с.
14. Пардаев С.Б. Тупрок унумдорлигини оширишда шаҳар чиқиндиларидан фойдаланиш// Биология, экология ва тупроқшуносликнинг долзарб муаммолари. Республика илмий-амалий конференцияси материаллари. 16 сентябр 2008 йил. Т.: ЎЗМУ, 2008. 98-99 бет.

УЎК 568.2 (075.8)

ЎЗБЕКИСТОНДА ҚОРАБАГ`ИР BULDURUQ (*Pterocles orientalis*) NING TARQALISHI, BIOLOGIYASI VA AHAMIYATI

R.R. Raxmonov, PhD, Buxoro davlat tibbiyot instituti, Buxoro

G.U. Safarova, mалаба, Buxoro davlat tibbiyot instituti, Buxoro

N.I. Xudoyqulova, Buxoro davlat tibbiyot instituti, Buxoro

D.B. Usmonova, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Аннотация. *Ўзбекистонда қорабাগ`ир bulduruqning biologiyasi, tarqalishi va ahamiyati to`g`risidagi ma`lumotlar batafsil berilgan. Bu qush turi ovlanadigan qushlarga kiritilganligi sababli noqonuniy ov qilish va yashash joylarining qisqarishi sababli soning kamayganligi natijasida ovlanadigan qushlar ro`yxatidan chiqarish lozimligi haqida ma`lumotlar keltirilgan.*

Калит сузлар: *Ўзбекистон, чо`л, erkak, ur g`ochi, juftliklar, tuxum, ko`payish, Buxoro, Zarafshon, Gazli, Sarmushsoy, Turkiya, Iroq, Eron, Afg`oniston, Pokiston, Hindiston, bahor, yoz, kuz, qish, Qorovulbozor, Jondor, Peshku.*

Аннотация. *Приведена подробная информация о биологии, распространение и важности чернобрюхого рябка в Узбекистане. В связи с тем, что этот вид включен в список охотничьих птиц и в результате незаконной охоты и сокращения местообитаний, необходимо его исключить из списка охотничьих птиц.*

Ключевые слова: *Узбекистан, пустыня, самец, самка, пары, яйца, размножение, Бухара, Зарафшан, Газли, Сармушсай, Турция, Ирак, Иран, Афганистан, Пакистан, Индия, весна, лето, осень, зима, Каравулбазар, Жандор, Пеику.*

Abstract. *Provides detailed information on the biology, distribution and importance of the black-bellied sandgrouse in Uzbekistan. Due to the fact that this species is included in the list of hunting birds and as a result of illegal hunting and habitat reduction, it is necessary to exclude it from the list of hunting birds.*

Keywords: *Uzbekistan, desert, male, female, pairs, eggs, reproduction, Bukhara, Zarafshan, Gazli, Sarmushsay, Turkey, Iraq, Iran, Afghanistan, Pakistan, India, spring, summer, autumn, winter, Karavulbozor, Jandar, Peshku.*

Bulduruqlar-Pterocletes kenja turkumi bo'lib 1 ta oilasi bulduruqlar - pteroclitidae 16 ta tur bo'lib 2 ta avlodga mansub. Avlodlari bulduruq 14 ta turni o'ziga birlashtirgan ikkinchi avlod suv buldurig'i-sadja bo'lib uni ham 2 ta turi ma'lum. Bulduruqlar uncha katta bo'lmagan qushlar (vazni 300-500 gr) Bulduruqlarning oziqasi asosan turli o'simliklarning urug'lari yoki novdalari va kurtaklaridan yeb turadi. Juda kam miqdorda hasharot bilan oziqlanadi. Bulduruqlar juda ko'p suv ichishadi. Xuddi kaptarlar singari boshini suvdan ko'tarmasdan suv ichadi. Ular doimiy ravishda suv havzalariga uchib borishadi. Ba'zan bir necha o'n kilometr lab masofagacha suv ichish uchun uchib borishadi.

Qorabag'irlar o'rtacha og'irligi 410-550gr orasida. U boshqa bulduruqlarga o'xshaydi ammo uzun oyoqlari, kalta dumi va uchayotganda aniq ajralib turadigan qorabag'ri bilan ajralib turadi, shuningdek boshqa bulduruqlardan o'ziga xos sayrashi bilan ya'ni tchurr-tchurr" singari tovush chiqarishi bilan ajralib turadi. Ular jamoa bo'lib in quradi, suv ichishga va oziqlanishga gala bo'lib boradi.

Bu tur 1758-yilda kichik Osiyodan tutilgan, ekzemplar bo'yicha Karl Linney tomonidan tavsiflangan. Qorabag'ir bulduruq kaptarsimonlar turkumi bulduruqlar kenja turkumining, bulduruqlar avlodiga mansub turdir. Turning 2 ta kenja turidan O'zbekistonda uchraydi.

O'zbekistonning tekisliklaridagi soy va ariqlar atrofida yoz kezlari "churr" deb „r“ tovushini titratib chiqaradigan xarakterli qush ovozi eshitish mumkin. Saldan keyin suvlash uchun uchib ketayotgan qushlarning o'zini ham payqash qiyin emas. Tanasining uzunligi 350-380 mm, qanotlarini yozganida 680-735 mm ga yetadi. Qorabag'irlar uzun o'tkir qanotlari xuddi oqbag'irlarinikiga o'xshaydi va katta-katta masofalariga tez uchib borish uchun moslashgan.

Erkak qorabag'ir bulduruqning qanotining uzunligi 22-25 sm, vazni 480-570 gr. Urg'ochi qorabag'ir bulduruqlar qanotining uzunligi 22-23 sm, vazni 410-465 gr. Erkak qorabag'ir bulduruqning ustki tomoni to'q kulrang bo'lib, katta-katta malla-sarg'ish xollari bor. Tomog'i bilan bo'ynining ikki yoni mallatob. Tomog'i qora hoshiya bilan jig'ildonidan ajralib turadi. Jig'ildoni va ko'ragining oldingi qismi pushti-kulrang, ko'ragining orqa qismi sarg'ish kulrang. Ko'ndalangi o'tgan qora tusli yo'l shu qismni oldingi qismdan ajratib turadi. Qorni va tanasining ikki yoni qo'ng'ir qora. Tumshug'i ko'kimtir kulrang. Barmoqlari qoramtir. Dum kalta va uchiga tomon o'tkirlashgan. (1-rasm)

Urg'ochilarida boshi, bo'ynining ustki tomoni, orqasining old qismi bo'ylama qo'ng'ir xollar bilan qoplangan. Orqasining qolgan qismi, beli dum patlarida noto'g'ri shaklli ko'ndalang xalqalari bor. Yoshlari ko'proq urg'ochisiga o'xshash bo'ladi. Urg'ochisining rangi biroz och bo'ladi.

1-rasm. Erkak qorabag'ir ko'rinishi

Qorabag'ir bulduruqlarning qanoti uzun, o'tkir bo'ladi. Uzoq masofaga suv izlab uchib borishga yaxshi moslashgan. Uchganda gurrullagan tovush chiqaradi. Uni o'zidan oldin tovushini eshitish so'ngra esa o'zini ham ko'rish mumkin. Yerdan yaxshi yuradi. Bu vaqtda o'zini qiya holatda saqlaydi. Tiniq qoraligi uchun uni qorabag'ir deb nomlaganlar. Yerdan yurganda tez-tez pisib yashirinadi. Qorabag'ir jamoa bo'lib yashaydi. Ya'ni bir necha o'ntasi gala bo'lib yuradi, uchadi, suvga boradi. Bundan ancha oldin bu qushning galalari katta bo'lgan yuzlab individi birga yashagan. Asosiy qishlash areali Bizning mamlakatdan tashqarida Turkiya, Iroq, Eron, Afg'oniston, Pokiston, Hindistonni shimoliy-g'arbida joylashgan bo'lib, ayrim qish juda sovuq kelganda to Nepalgacha ham boradi. Umuman arealning shimoli uchun tipik kelib-ketuvchi qush, uning janubida- Tojikiston, Turkmanistonda qish vaqtida ham uchratish mumkin. Arealning shimoliy qismida uchib o'tuvchi janubida o'troq hayot kechiradi, shuvoqli, donli, o'simliklar o'sadigan cho'l va chala cho'l, qum tuproqli va qumoq yerlarda yashaydi. Shebenli tog'oldi va mafniy landshaftlarga ham kiradi. Inlash joyiga bulduruqlar erta bahorda martning

oylarida yoki aprel oyining birinchi yarmida uchib keladi. Ular asosan 20 tadan iborat to'da bo'lib uchadi. Uchish vaqtida juftliklar yaqqol ajralib turadi. Ularning juftlari qishlash yoki uchib o'tish vaqtida shakllanadi.

Uchib kelgach biroz vaqtdan so'ng nikoh o'yinlarini kuzatish mumkin. Bunda erkaklari urg'ochilari ortidan qichqirib uchadi yoki atrofida aylanadi. Ammo ko'payish nisbatan kechroq boshlanadi. Taxminan 1.5-2 oydan so'ng qo'yiladi. Qorabag'ir bulduruqlari haqiqiy in qurishmaydi. Tuxumlarini maxsus to'shsh va inga emas tuproqdagi chuqurchalarga yoki loy tuproqqa qo'yadi. Bu qushlar uyasini daraxtlarga, qoya toshlarga har xil imoratlar va yerda (oq va qorabag'irlar) quradi. Uyasiga 2-4 ta tuxum qo'yadi. Tuxumlarini modasi bilan nari 14-30 kun bosib yotadi. Bir yilda 2-3 marta va bundan ko'proq tuxum qo'yishi mumkin.

Qorabag'ir O'zbekiston hududida cho'l va yarim cho'l tumanlarida keng tarqalgan, tog'oldi hududlarida ham bor. Ammo baland tog'larda uchramaydi. Uyalash davrida uni Ustyurtda, Amudaryoning quyi oqimi tumanlarida (Darg'onota, Tuproqqal'ada, Meshekli) shimoliy Qizilqumdan to Sirdaryoning quyi oqimigacha tarqalgan. Qizilqumning markazida ham uya qiladi. Bu cho'lning janubida uni uya qilishi Gazli, Buxoro atrofidan to Zarafshon daryosining o'rta oqimigacha qayd qilingan. Qarnop, Qaret, Sandiqli cho'llarida ham tuxum qo'yadi. Nurota tog' va etaklarida, adir zonasida ham uya qiladi. Bu qushni uyasini bizlar malakaviy amaliyot davrida (2007 yil may oyida) Sarmushsoydagi past-baland adirda uchratganmiz. O'zbekistonni janubida qorabag'irni Surxondaryoda Termizdan to Denovgacha, Ko'hitang-Oqtosh, Boysun tog'lari, Sangardon va To'palang daryolari oralig'ida uya qilishi aniqlangan. Farg'ona vodiysida avval keng tarqalgan. Adir zonasida qo'riq yerlarini o'zlashtirilishi bilan uni uya qilish maydoni qisqargan, parchalangan. Qurama tizma tog'larining etaklarida hozir ham uchraydi, uya qiladi. (Tretyakov 1990; Bogdanov 1992).

Bahorda qishlash rayonidan ancha barvaqt uchib ketadi. O'zbekistonning janubida uni bahorda kelishi mart oyining birinchi yarimida qayd qilingan. Bahor iliq kelgan yillarda bu qush hatto fevralning ikkinchi yarimida ham paydo bo'ladi. Qishlash joyidan uyalash joyi tomon oxirgi uchishi arealning oxirida qayd qilingan. Uya qilish arealning shimolida bahorning kelishi martning oxirida (23.03 Sirdaryo quyi oqimi) aprelning o'rtalariga to'g'ri keladi. (Emba daryosida 12.04, Irgizda 13.04). Kuzgi migratsiya qilishi sentabr-oktabrga to'g'ri keladi. Ammo avgustda qorabag'irlarning galalari shakllanadi va asta sekin janubga tomon yo'l oladi. Jizzaxda oxirgi qorabag'irlarni noyabrning boshlarida uchratish mumkin. Buxoro viloyatida ham keyingi yillarda qish biro z iliq kelgan yillari qishlab qolishini kuzatdik. Bahorda bu qushning galalari uncha katta bo'lmaydi. Har birida to 30 tagacha qush bo'ladi. Guruh-guruh b'lib uchadi. Uchish 50 m balandda asosan ertalabki soatlarda (7-12) kuzatilgan. Kuzda uchrashi cho'ziladi va galada qush soni bahordagidan bir qancha ko'p bo'ladi. Qorabag'ir buldurug'ini O'zbekistonda uyalash davrida asosan tekisliklar va adirlar bilan bog'langan. Tipik yashash joylari gil tuproqli va shag'alli o'simliklar (shuvoqzor) bilan qoplangan hududlardir. Barxan qumlar bilan band joylardan va shudgorlangan yerlardan qochadi. Vertical yo'nalishda tarqalishi uya qilishi cho'llarning past tekislik joylaridan to tog'oldilarigacha dengiz sathidan 800 metr baland joylarga kuzatiladi.

Juftlarga ajralish migratsiya davrida ro'y beradi. Chunki uchganda ham ularni alohida juft holda ko'rish mumkin. Uyalash uchaskalarida martning 1-2 o'n kunligida ularni juft holda ko'rish mumkin. Nurota tog'larida otilgan erkak qorabag'irning urug'donlarining o'rgandilar 12.03 kuni 10x6,9x6 mm; 18.03 kuni esa 8x4; 8,5x4,5; 8,3x3; va 8,5x3,5 mm kelgan. Bu vaqtda urg'ochilarida hali folekilalar rivojlanmagan bo'lgan. ko'payish davrida urug'donlarning maksimal kattaligi shu holda ya'ni 12-14x6-9 (chap), va 11-16x7-9mm (o'ng) ni tashkil etgan. Qorabag'ir bulduruqlarda juftlarga ajralish ancha erta boshlansa ham ularni urchish, ko'payish davri kech asosan aprelning oxirida, ba'zan oyning birinchi yarimida yoki mayning birinchi dekadasida boshlanadi. Umuman bu qushning ko'payish davri sezilarli darajada cho'ziq bo'ladi. Yoppasiga tuxum qo'yish may oyida kuzatilgan. Buni sabalari har xil. Ya'ni ba'zan qo'yilgan tuxumlar nobud bo'lishi mumkin, bunday hollarda qush takror tuxum qo'yadi. Yoki populyatsiyada ayrim juftlari mavsumida 2 marta tuxum qo'yishi tufayli ko'payish davri cho'ziladi. Tuxum qo'yish juda uzoq davom etadi butun iyul davomida bo'lishi mumkin. Bu holni avgustda ayrimlari tuxum qo'yishi ham tasdiqlaydi. Ularning bunday tuxum qo'yish sababi aniq emas, faqat taxminlarga ko'ra birinchi tuxum qo'yishganda nobud bo'lishi yoki yiliga ikki marta tuxum qo'yish instingi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Qorabag'irlarning uyasi juda sodda tuzilgan. Ya'ni u gil tuproqda yoki toshloq joyda chuqurchani eslatadi. Uyada hech bir qurilish materiali bo'lmaydi, uyani to'shsh yo'q. faqat ba'zan uya ostida shamol uchurib kelgan o'tni qurishi mumkin. Shuvoq yarim butasi ostida ham uyalari joylashgani ma'lum. Sarmushsoyda 2007- yil 13- mayda topilgan 3ta uyasi to'g'ri gil va shag'al tuproq ustida joylashgan edi. Turli yillarda urg'ochisining tuxum yo'lida qo'yilishi lozim bo'lgan tuxumlarni yoki yetilgan yirik follikulalarni mutaxassislar 20- apreldan to 9-avgustgacha uchratganlar. Tuxum qo'yish tugallangan uyalarini O'zbekistonda quyidagi muddatlarda topganlar: 25.04.82 3 ta toza tuxumli uya. 16.05.83 3 ta biroz bosilgan tuxumli uya. 19.05.86 3 ta toza tuxumli uya. 20.05.82 3ta toza tuxumli uya. 20.06 ikkita uyasi topilgan bittasida 3 ta boshqasida 2ta tuxum bo'lgan (Tretyakov 1990).

Sarmushsoydan 2007-yilda topilgan 3 ta uyada 1-3 tagacha tuxum borligini o'z ko'zimiz bilan ko'rganmiz. Birta uyada qo'yiladigan tuxumlar soni ko'pincha 3 ta bo'ladi, kam hollarda 2 ta bo'lishi ham mumkin. Sarmushsoyda 13-14 may kunlarida topilgan uyalardagi tuxumlar soni 1-3 ta dan iborat edi. Ilmiy adabiyotlarda ham uyalardagi tuxumlar soni 2-3 tagacha bo'lishi ko'rsatilgan. Tuxumining shakli ellips, cho'ziq bo'lib uning ikki cheti to'mtoq O'tkir emas. Po'stlog'ining yuzasi yaltiroq xuddi moy surtilgandek ko'rinadi.

Po'chog'ining rangi tiniq kulrang sust yashil foni ham bor. Tuxum yuzasida dog'lar, xollar, nuqtasimon dog'lar bir xil tekis joylashgan. Qorabag'ir tuxumlarining o'lchamlari: (n=15) 5ta uyadan o'lchangan: 49,1-44,0x33,3-29,6 mm o'rtachasi 46,0x37,1 mm. Vazni (n=5) 23,0-20,728 gr o'rtacha 21,98 gr. Qizilqumning shimolida 3 ta uyachadagi tuxumlarining o'lchamlari : 48,8-44,1x33,7-31,1 mm larga teng. (Silangenberg, Feygin 1936). Tuxumlarni bosish, isitish dastlabki tuxumni qo'yishi bilan boshlanadi. Bu jarayon bir oyga yaqin davom etadi, tuxumlarni bosishda ikki jins vakillari ishtirok etadi. Tuxumni bosib turgan qush dastlabki kunlarda xurkitilsa ular darhol uyani tark etadi, to 3 soatgacha tuxumini bosish to'xtab qoladi. Agar tuxum bosish davrining oxirgi kunlarida xurkitilsa uyani tez tark etmaydi, balki xavf soluvchi (odam) ni aldab uyadan chetroqqa jalb etadi, undan keyin esa uchib ketadi. Tuxum bosish davrida ham qorabag'irlar juft holda yani 3-4-6 tasi birgalikda oziqlanishda, suv ichish uchun havzalarga kelishadi. Uyalardan topilgan bo'shliq soni tuxumlarga ega uyalarni aprelning oxirida topilganligiga ko'ra dastlabki jo'jalari mayning uchinchi dekadasi boshida paydo bo'ladi. Iyun oyining o'rtalarida jo'jalarining musicha kattaligida bo'lgan. Bolalarini oziqlanishida ikki jins vakili yani erkak va urg'ochisi ishtirok etadi. Ammo ularga berilgan oziqaning tarkibi noma'lum. Katta qushlar bolalariga jig'ildonida suv keltirishi kuzatilgan. Bu jarayonlar to'jo'jalari mustaqil ucha oladigan bo'lguncha davom ettiradi. Iyul oyida jo'jalari qanot qoqishni boshlaydi. August oyi boshlarida yaxshi uchadi. Ba'zi yillarda havo sovuq kelsa bulduruqlar tuxum qo'ymaydi. Bahor o'ta quruq kelgan kunlarida urg'ochilarida rivojlanishni boshlagan tuxumlar degeniratsiyasi kuzatiladi. August oyida bulduruq ko'chib yuruvchi galasini ko'rish mumkin. Buxoro viloyatining cho'l bilan tutash tumanlari Qorovulbozor, Jondor, Peshku tumanlaridagi g'alladan bo'shagan yerlarda oziqlanib yurgan 8-12 ta qorabag'irlarni 25 -30 sentabrda ham kuzatish mumkin. Qorabag'irlar o'zi oziqasini yerdan tortib oladi, yeydi. Oziqasining tarkibi yil mavsumiga bog'liqdir. Bahorda migratsiya davrida urug'lar ham kam bo'lganda efimer o'simliklarning yashil novdalarini cho'qib oladi. Keyin urug'lar yetilishi bilan ularning ozuqasida boshqodoshlar, butguldoshlar, dukkaldoshlar, sho'raguldoshlarning urug'lari bunda ustunlik qiladi. Yozda va kuzda bug'doy, arpa urug'larini boshqolilar ekinlar yig'ib olingan daladan yo'llar yoqasidan terib oladi. Ularning oshqozonida tez-tez mayda toshchalarni uchratish mumkin. Davriy holda suv ichishga keladi. Kam miqdorda hasharotlar bilan oziqlanadi. Uzlüksiz ravishda ertalab va kechki payt suv ichishga suv havzalariga uchib boradi. Keksa qushlar polaponlarini qayt qilib sug'oradi. Ularning jig'ildonidan 1 stakan miqdorda suv topilgan. Ertalab soat 7 dan to 10 gacha qorabag'irlar ko'plab gala bo'lib suv ichishga keladilar, keyin kichik guruh holda kelishadi. Suv ichishga kunning ikkinchi yarimida ham keladi ammo soni ancha kam bo'ladi. Suv manbaga kelib ular avval suvdan 10-15 m qirg'oqqa qo'nadi. So'ngra qadam tashlab suvga keladi. Ayrimlari avval suv havzasi ustidan bir ikki marta aylanib uchadi keyin qo'nadi. Shunda ham ular 10-15 minut kutib turadi, sekinlik bilan suvga yaqinlashadi. Qorabag'irlarning bu vaqtdagi hatti harakati ko'p omillarga bog'liq, chunonchi, joy qushlarga avvaldan tanish bo'lsa yoki suvda boshqa qorabag'irlar turgan bo'lsa undan keyin kelgan guruh ular yaqiniga to'g'ri suvga kelib qo'nadi. Suvga kelganda qorabag'irlar chuchuk suvga sho'r suvga ham qo'naveradi. Suvni ichib bo'lgach ayrim qushlar darrov uchib ketadi, boshqalari esa suvga yaqin turib dam oladi yoki qumga cho'miladi. Bahor va kuzda bu qushlar yomg'irdan so'ngra hosil bo'lgan ko'lmaklardan ham suv ichishadi.

Uya qilish davridan keyin ham qorabag'irlar urchish ko'payish davridagi biotonlarda yashaydi. Ammo ko'proq tez-tez ular lalmi dalalarda, haydalgan yerlarda, paxtasi terilgan hududlarda, shaharlar atrofida va donli ekinlar dalasida yashaydilar. Ularni tuproqli yo'llarda, asfaltli yo'llarning chetida ko'rish ham mumkin. Bunda ular don tashilgan transportlardan to'kilgan donlarni, urug'larni terib oladi va yeydi.

Kuzgi migratsiyasi cho'ziq kechadi. Jo'jalari o'sib uchurma bo'lgandan keyin qorabag'irlar katta galalarni hosil qiladilar va avvali u yer bu yerga ko'chib yurishadi, keyin esa asta sekin qishlash joyi tomon uchishadi. Avgustning o'rtalarida ularni katta galasi o'zida hali yaxshi uchib bilmaydigan yosh qora bag'irlari bilan Sudoche ko'li yaqinida qayd qilingan (Tretskov 1990).

Qizilqumning shimoliy rayonlarida (Bekbergen, Avangard, Ko'kquduqda) oktabrning 11-14 kunlarida 2-4 tasi kichik guruhlarini uchratganlar. Umuman ayrim qorabag'irlarni to noyabr oyigacha turli sharoitlarda kam bo'lsada kuzatish mumkin. Chunonchi, Gazlining janubida ularni 4-5 noyabrda zoolog O.B Mitropolskiy kuzatgan. Bu yerda galadagi qushlar soni 16;30;35;40 tagacha bo'lgan. Hatto 24-noyabrda ham Shofirkonda qorabag'irning 2 ta galasi (20 va 5 ta qush) qayd qilingan. Ana shunday holatni ornitologlar O'zbekistonning boshqa hududlarida- Aydar ko'li sohilida, Zarafshon daryosining o'rta oqimida, Toshkent atroflarida, Mirzacho'lda, Farg'ona vodiysida, Sirdayro sohillarida ham kuzatish mumkin. Migratsiyalar davrida bahorda va kuzda erkak va urg'ochi qorabag'irlar birgalikda bir vaqtda uchishini ham etiborga olish kerak.

O'zbekistonda ayrim yillar qorabag'irlar qishlash uchun qolishi ham fanda ma'lum. O'zbekistonning janubida Surxandaryoda dekabr, fevral oylarida X.S.Solixboyev., M.M.Ostanikov (1964) ko'rganlar. Albatta bu davrda bu qush galalari kam uchraydi, kuzgidek vaziyatda emas. Qizilqumning sharqiy tomonida Mirzacho'lda ham qorabag'ir qishda borligi ma'lum. Taniqli ornitolog N.A.Zaruduniyning takidicha bu qush Tomdi atrofida ham uchraydi. Qishda uni Qarshi cho'lida ham ko'rganlar. Malumotlarga qaraganda qorabag'ir qishda hamma joyda tekis uchmaydi. Hatto tog'larda (Nurota) uni soni juda ham cheklangan bo'lar ekan.

O'zbekistonda qorabag'irlar Qizilqumda (lekin bu cho'lning yaqin atrofida suv bo'lgan joylaridagina) Farg'ona vodiysi, Mirzacho'lda, Zarafshon, Amudaryo, Qashqadaryo va Surxandaryo bo'yida yotgan dashtlarda

uya quradi. Uchib o'tish paytida ham qush shu joylarda uchraydi. Asosiy qishlash joyi Hindiston, O'zbekistonda Mirzacho'lda qishlaydi.

Shuning uchun ham Qizilqumda u faqat qoldiq tog'lar atrofida yashaydi. Qorabag'irlar jamoa bo'lib yashaydigan qushlardir. Ularni bahorda 20-30 tasini gala holida, yoz paytlarida qorabag'irlar juda kam bo'ladigan joylarda ayrim juftlarini ham ko'rish mumkin. Kuzda ular 100-150 tasi bir gala bo'lib to'plangan, ammo bugungi kunga kelib ular hosil qiladigan qushlar galasi 20-30 tadan oshmasligini kuzatdik. Bahorda mart o'rtalarida, qish issiq kelgan yillari esa fevralning yigirmanchi chislolarida uchib o'tishi boshlanadi. Kuzda Amudaryoning past oqimlarida oktabr oxirlarida uchib o'ta boshlasa, Mirzacho'lda noyabr boshlarida boshlanadi. Cho'l o'simliklari kovrak, yantoq va boshqalarning urug'lar va novda nihollari bilan oziqlanadi. Qorabag'irlar O'zbekistonda qishlar ekan ular bir joyda qolmaydi va doim ozuqaga boy joy izlab ko'chib yuradi. Qorabag'irning soni haqida ilmiy adabiyotlarda har xil fikrlar bor. Chunonchi ayrim olimlar, (Meklenbursev, 1958, 1982 Solixboyev va boshqa. 1970: Zohidov 1971: Medchinov 1978) uni soni qisqarmoqda, ayrim hududda yo'qolgan deb hisoblaydilar. Boshqa malumotlar bu qush sonini natisisligini ko'rsatmoqda. Masalan: Surxandaryoda 10 km masofada 11 ta bulduruq hisobga olingan. Qarnab cho'lidagi qishloqlar oralig'ida bu qushning soni kamligi aytilgan. Yani bir gektar maydonga 0,33 ta qorabag'ir to'g'ri kelgan; Toshloq cho'lda esa yana kam 0,12 ta. Kovilli cho'lda 0,01 ta/ga. va hokazo. Janubiy-g'arbiy qizilqumda (Kuldjuqtog') gil qumloq cho'lda 10 gektar maydon 1,1 ta qorabag'ir sanalgan (Shoginov 1978). Bu qush sonining kamayganligini belgilovchi sabablar: yangi yerlarni o'zlashtirilishi, daydi ovchilarning faoliyati deb ko'rsatiladi. Haqiqatdan ham bazan daydi ovchilar avtomashinada bu qushni suv ichishga kelganda ko'plab ovlashgani haqida xabarlar bor. Xulosa o'rnida aytish joizki qorabag'ir O'zbekistonda hozir ham sport ovi obyekti hisoblanadi. Albatta uni sonini zarur darajada saqlash uchun aholi o'rtasida tushuntirish ishlarini olib borish lozim. Qorabag'ir bulduruqlar ov ahamiyatiga ega qushlardir. Ularni asosan suv havzalarida qurol bilan ovlanadi. Ko'pchilik joylarda ko'plab ovlash natijasida bu turning sonini keskin kamayib ketishiga olib kelgan. Uni ovlashni taqiqlash va qat'iy choralar ko'rish orqali saqlab qolish mumkin. Bu qushni ovlanadigan qushlar ro'yxatidan chiqarish ham maqsadga muvofiqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Бакаев С.Б. Птицы антропогенных ландшафтов аридной зоны Узбекистана. Автореф. докт. дисс. Ташкент, 1994-56С.
2. Богданов А.Н. Птицы бассейна реки Зарафшан. Труды ИЗИПАН УзССР. Т 5 1956. Ташкент.С. 107-171.
3. Богданов О.П., Мекленбурцев Р.Н. Фауна Узбекской ССР. Т.2. Птицы ч.2. Ташкент. изд-во АН Уз ССР. 1956-157стр.
4. Зарудный Н. А Птицы пустыни Кызылкум. М . 1915 - 149с
5. Кашкаров Д. Ю Состав и структура населения птиц в оазисах пустыни Кызылкум Экология некоторых видов млекопитающих и птиц и равнин и гор Узбекистана. Ташкент «Фан», 1981.С.20- 30.
6. Новиков Г. А. Полевые исследования по экологии наземных позвоночных. Москва, 1953.-502 с.
7. Rakhmonov. R.R., Rayimov A.R. Ecological positions of hunting species in Bukhara region // International Journal of Genetic Engineering. – 2019.–№7 (1). – P. 15-18. <http://doi:10.5923/j.ijge.20190701.03>
8. Rakhmonov R.R., Rayimov A.R. Structure and distribution of animals in the Bukhara region // Nature of inner asia 2019. – № 2 (11). – P. 65-68. <http://doi:10.18101/2542-0623-2019-2-65-68>

UO'K 633.11.112.1

XORAZM VOHASI O'TLOQI ALLYUVIAL TUPROQLARIDA JAVDAR NAVLARINING DON SHAFFOFLIK KO'RSATKICHLARI

G.M. Satipov, prof., Urganch davlat universiteti, Urganch
G.A. Sapaeva, o'qituvchi, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotasiya. *Xorazm vohasi tuproq- iqlim sharoitiga mos yangi va istiqbolli javdar navlarni tanlash va yetishtirish agrotexnologiyasini ishlab chiqish va fermerlarga tavsiya qilish, shu orqali respublika iqtisodiyotida importni kamaytib eksport hajmini oshirib, qishloq xo'jalik mahsulotlarining ulushini ko'paytirish va aholini doimiy javdar unidan tayyorlanadigan mahsulotlarga bo'lgan talabini qondirish mumkin.*

Kalit so'zlar: *Javdar, yangi va istiqbolli javdar navlar, agrotexnologiya, import, eksport, don shaffofligi, moliyaviy barqarorlik, o'g'it me'yori, non maxsulotlari*

Аннотация. *Разработка и рекомендации фермерам агротехнологии для селекции и выращивания новых и перспективных сортов ржи, подходящих к почвенно-климатическим условиям Хорезмского оазиса, тем самым сокращая импорт в экономику республики, увеличивая экспорт, увеличивая долю сельхозпродукции и обеспечивая население мука ржаная постоянная, есть возможность удовлетворить спрос.*

Ключевые слова: *Рожь, новые и перспективные сорта ржи, агротехника, импорт, экспорт, прозрачность зерна, финансовая стабильность, нормы удобрений, хлебобулочные изделия*

Abstracts. *Development and recommendation to farmers of agrotechnology for selection and cultivation of new and promising rye varieties suitable for soil and climatic conditions of the Khorezm oasis, thereby*